

PIOTR KROCZEK

Wydział Nauk Społecznych UPJPII

Encyklika Franciszka *Laudato si'* w perspektywie prawnej

Encyclical Letter *Laudato si'* of the Holy Father Francis in Legal Perspective

Abstract

Issues of ecology in the 21c are widely considered as one of the most important problems of humankind. Since “man is the way for the Church” (RH 14) the ecology must be, in some aspects, a point of interest for the Church. The *Magisterium* has attended to the problem in question many times before. In 2015 Pope Francis wrote Encyclical Letter *Laudato si'*. The main aim of the paper is to analyze the document in terms of legal elements included in it. The first two parts of the article are devoted to the sources of legal norms and the functions of law in the context of ecology respectively. The last part of the paper is devoted to the presentation of Francis' critique of law. Legislation, according to Francis, is a necessary tool, but not fully satisfactory to care for our common home. The main conclusion is that Pope Francis knows the legal issues well, and his outlook on it is very realistic.

Keywords: pope Francis, *Laudato si'*, ecology, law, functions of law.

Streszczenie

Zagadnienia związane z ekologią są w XXI wieku powszechnie uważane za jedno z najważniejszych dla ludzkości. Skoro „człowiek jest drogą Kościoła” (RH 14) to ekologia musi także być, w pewnych aspektach, przedmiotem zainteresowania ze strony kościoła. Magisterium Kościoła już odnosiło się do ekologicznych zagadnień, lecz w 2015 r. Papież Franciszek ogłosił encyklikę *Laudato si'*. Głównym celem niniejszego artykułu jest analiza wspomnianego papieskiego dokumentu pod kątem obecności w nim elementów prawnych. Dwie pierwsze części niniejszego przedłożenia są poświęcone źródłom norm prawnych i funkcją prawa w kontekście ekologii. Ostatnia część tego artykułu została poświęcona prezentacji krytyki prawa dokonanej w encyklice przez papieża Franciszka. Ustawodawstwo, według papieża, jest koniecznym narzędziem do troski o nasz wspólny dom, jednakże nie jest ono w pełni wystarczające. Główny wniosek, jaki można wyciągnąć w dokonanej analizie, brzmi następująco – papież Franciszek zna dobre zagadnienia prawne, a jego spojrzenie na prawo jest bardzo realistyczne.

Słowa kluczowe: papież Franciszek, *Laudato si'*, ekologia, prawo, funkcje prawa.

Wprowadzenie

Kwestie związane z ekologią są w XXI w. jednym z najbardziej poważnych zagadnień dla niemal całej ludzkości. Generują one liczne problemy społeczne, ekonomiczne i polityczne o rozmiarze nie tylko lokalnym, ale także globalnym.

A skoro ekologia to taki ważny problem dla świata, to musi ona nieuchronnie znaleźć się w optyce Kościoła. Dla Kościoła bowiem każda sprawa ważna dla człowieka jest ważna i dla Kościoła. Człowiek jest przecież „pierwszą i podstawową drogą Kościoła, drogą wyznaczoną przez samego Chrystusa”¹. Kościół stanowiąc widzialną wspólnotę i jednocześnie wspólnotę duchową, „kroczy razem z całą ludzkością i doświadcza tego samego losu ziemskiego co świat, istniejąc w nim jako zaczyn i niejako dusza społeczności ludzkiej, która ma się w Chrystusie odnowić i przemienić w rodzinę Bożą” (GS² 40).

Ekologia, jak niemal każda dziedzina życia, również znajduje się w optyce prawa. Prawo poprzez to, że reguluje postępowanie ludzkie, może także kreować zachowania związane z ekologią lub istniejące ukierunkowywać zgodnie z wolą ustawodawcy dla dobra wspólnego. Istnieją liczne akty normatywne prawa międzynarodowego³, unijnego⁴ czy polskiego⁵ dotyczące ekologii. Można znaleźć

¹ JOANNES PAULUS PP. II, *Litterae apostolicae Redemptor hominis Iesus Christus est centrum universi et historiae*, 4 marca 1979, AAS 71 (1979), 257–324; tekst polski: *Nauczanie Ojca Świętego Jana Pawła II, Komputerowy zbiór dokumentów papieskich*, CD-ROM, Wydawnictwo M, wersja 1 z 1999 r., tu nr 14.

² SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Constitutio pastoralis Gaudium et spes de Ecclesia in mundo huius temporis*, 7 grudnia 1965, AAS 58 (1966), 1025–1115; tekst łacińsko-polski: *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1986, 830–987.

³ Jako przykłady można podać takie akty prawa międzynarodowego jak: Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego, sporządzona w Ramsarze 2 lutego 1971 r. (Dz.U. z 1978 r. Nr 7, poz. 24); Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem (Dz.U. 1991 Nr 27, poz. 112 z późn. zm.); Ramowa Konwencja z dnia 9 maja 1992 r. Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (Dz.U. z 1996 r. Nr 53, poz. 238); Konwencja z 17 marca 1992 r. o ochronie i użytkowaniu cieków transgranicznych i jezior międzynarodowych (Dz.U. z 2003 r. nr 78, poz. 702)

⁴ Przykładowo: Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 (Dz.Ur.UE.L nr 189, str. 1); Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/75/UE z 24 listopada 2010 r. w sprawie emisji przemysłowych (zintegrowane zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrola – wersja przekształcona; Dz.Ur.UE.L nr 334, str. 17).

⁵ Można wymienić: ustawę z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2013 r. poz. 627 z późn. zm.) wykonywaną przez 572 rozporządzenia (stan na 3 września 2015 r.), czy też ustawę z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2013 r. poz. 1232 z późn. zm.); wykonywaną przez 247 rozporządzeń (stan na 3 września 2015 r.).

także wiele publikacji prawniczych na ten temat⁶. Nic dziwnego, że wyodrębniła się nawet dyscyplina prawna – „prawo ochrony środowiska”⁷.

Papież Franciszek w encyklice *Laudato si'* poświęconej, jak stoi w pełnym tytule tego dokumentu, „trosce o wspólny dom”⁸, podjął w kościelnym nauczaniu temat ekologii. Przedmiotowa encyklika zawiera pewne elementy dotyczące prawnych aspektów ekologii. Celem tego referatu będzie ich prezentacja.

1. Źródła norm prawnych

Aby systematycznie pokazać elementy prawne w encyklice, należy wyjść od źródła norm prawnych. Zgodnie z powszechnie przyjętym podziałem te źródła mogą być one dwojakie: Boże i ludzkie.

1.1. Prawo Boże

Odnosząc się do prawa Bożego, trzeba z kolei – zgodnie z systematyką umieszczoną w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r.⁹ – podzielić prawo Boże na prawo Boże naturalne i prawo Boże stanowione (kan. 199 nr 2).

Temu pierwszemu prawu, prawu Bożemu naturalnemu, papież poświęca bardzo dużo uwagi w *Laudato si'*. Franciszek podkreśla, że „odpowiedzialność wobec ziemi należącej do Boga oznacza, że człowiek obdarzony inteligencją musi szanować prawa natury” (LS 68). To bowiem Bóg, „nakazał i zostały stworzone, utwierdził je na zawsze, na wieki; nadał im prawo, które nie przemienie” (Ps 148, 5b-6; LS 68). Prawo naturalne, zgodnie z nauczaniem Kościoła, jest

⁶ Zob. np. *Prawa człowieka w państwie ekologicznym*, red. R. SOBAŃSKI, Warszawa 1998; A. PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, *Ochrona przyrody: studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004; A. Górbiel, *Prawnomiędzynarodowe aspekty ochrony środowiska*, w: *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony środowiska*, red. i wstęp E.J. PALYGA, Warszawa 1992, B. BANASZAK, *Prawa człowieka a ochrona środowiska*, w: *Ekologia społeczna*, 89–92, S. MICHAŁOWSKI, *Europejskie bezpieczeństwo a współpraca ekologiczna*, w: *Ekologia społeczna*, 87–88; A. LIPŃSKI, *Prawne podstawy ochrony środowiska*, Kraków 2007; L. KARSKI, *Znaczenie prawa ochrony środowiska*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae UKSW*” 9 (2011) nr 1, 85–97; J. ROTKO, *Prawo ochrony środowiska w orzecznictwie sądów administracyjnych*, „*Homines Hominibus*” 7 (2011), 33–40.

⁷ Wiele wydziałów prawa prowadzi takie studia. Jeden z nich napisał, że studia te to: „To nowa inicjatywa Wydziału Prawa i Administracji w odpowiedzi na wyzwania rynku i gospodarki. Ten unikatowy w skali Polski kierunek pozwala na nabycie wiedzy i praktycznych umiejętności, tak ważnych w związku z rozwojem ochrony środowiska” (<http://www.law.uni.torun.pl/index.php?id=1154#1154>) (2.09.2015).

⁸ http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html#_ftn165 – dalej: LS (2.09.2015).

⁹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 75 (1983) cz. 2, 1–318; tekst łacińsko-polski, Poznań 1984.

rzeczywiście fundamentem każdego prawa, a wśród charakterystycznych przymiotów tego prawa wymienia się zwykle jego: powszechność, poznawalność i niezmienność¹⁰.

Prawo naturalne jest także wpisane w ludzką naturę. Papież Franciszek w swojej encyklice zacytował zdanie z przemówienia papieża Benedykta XVI – „Auch der Mensch hat eine Natur, die er achten muß und die er nicht beliebig manipulieren kann”¹¹. W kontekście tego mocnego i jasnego stwierdzenia swojego poprzednika Franciszek pisze, że naturalne prawo człowieka do życia, jako prawo fundamentalne, jest podstawą troski o ekologię: „Jeśli weźmiemy pod uwagę, że człowiek jest stworzeniem, które ma prawo do życia i szczęścia w tym świecie, a jest także obdarzony szczególną godnością, to nie można nie brać pod uwagę skutków degradacji środowiska, aktualnego modelu rozwoju i kultury odrzucenia dla życia osób” (LS 43).

Z natury ludzkiej wypływają prawa człowieka. Wśród nich także „naturalne prawo do posiadania”. Papież przypomina o tym w kontekście rolników, którzy mają prawo do odpowiedniej działki ziemi, gdzie byłaby możliwość wybudowania domu, pracy, utrzymania rodziny i w ten sposób zabezpieczenia swojej egzystencji (LS 94).

W tę naturę człowieka jest wpisane także prawo moralne. Życie człowieka dzięki temu ma „niezbędną relację” z prawem moralnym. To prawo jest podstawą do zobowiązania człowieka, aby można było stworzyć bardziej godne środowisko życia człowieka. To zobowiązanie kieruje człowieka do stworzenia – jak to określa papież – „ekologii ludzkiej” (LS 155).

Jeżeli chodzi o prawo Boże stanowione, to w encyklice poświęcono mu nieproporcjonalnie – w porównaniu z prawem Bożym naturalnym – mało miejsca. Jedyne w numerze 71 przedmiotowego dokumentu papież zauważa, że celem praw ustanowionych przez Boga, takie jak prawo szabatowe, czyli nakaz odpoczynku w siódmym dniu (Rdz 2,2-3; Wj 16,23; 20,10), prawo roku szabatowego (por. Kpł 25,1-4) i powiązanego z nim roku jubileuszowego (Kpł 25,10) było „zapewnienie harmonii i równości w stosunkach człowieka z innymi oraz z ziemią, na której żył i pracował” (LS 71, zob. LS 237). Z tego stwierdzenia można wyprowadzić mocny wniosek, iż troska ludzkości o ziemię jest wolą Pana Boga.

¹⁰ Z. GROCHOLEWSKI, *Refleksje na temat prawa. Prawo naturalne. Filozofia prawa*, przeł. K. Stopa, Kraków 2009, 27.

¹¹ BENEDICT PP. XVI, *Iter apostolicum in Germaniam: ad Berolinensem foederatum coetum oratorum* (Berlin, 22 września 2011), AAS 103 (2011), 668; tekst polski: OsRomPol (2011) nr 10–11, 41: „Człowiek ma naturę, którą winien szanować i którą nie może manipulować według swego uznania”.

1.2. Prawo ludzkie

Jeżeli chodzi o prawo ludzkie, to papież Franciszek pisze ogólnie, że „począwszy od podstawowej grupy społecznej od rodziny, przez społeczność lokalną i naród, aż po życie międzynarodowe. Na każdym poziomie społecznym i między nimi rozwijają się instytucje regulujące stosunki międzyludzkie” (LS 124). Te stosunki międzyludzkie dotyczą także zagadnień ekologicznych i powinny być regulowane przez prawo.

Regulacje prawne dotyczące ekologii powinny być obecne w optyce podmiotów posiadających władzę ustawodawczą na różnych szczeblach. Papież Franciszek pisze, że to wszelkie władze publiczne mają prawo i obowiązek stanowienia prawa (por. LS 129). Niekiedy społeczeństwo, poprzez organizacje pozarządowe i stowarzyszenia pośredniczące, powinno zmusić rządy do opracowania standardów, procedur i ściślejszych kontroli” (LS 179). Dzięki tak powstałym regulacjom jest szansa na to, aby „budować lepszy świat” (por. LS 231).

Papież podkreśla mocno rolę prawa międzynarodowego w dziedzinie ekologii. W numerze 173 encykliki wprost pisze on, że niezbędne są umowy międzynarodowe, które mogą skutecznie pomóc w rozwiązywaniu problemów ekologicznych. „Potrzebne są globalne ramy regulacyjne, które nakładałyby obowiązki i zapobiegały działaniom niedopuszczalnym” (LS 173). Koniecznie trzeba zauważyć, że papież wysuwa postulat *de lege ferenda*. Pisze on: „Tragiczne jest zwiększenie liczby migrantów uciekających od biedy spowodowanej degradacją środowiska, którzy w konwencjach międzynarodowych nie są uznawani za uchodźców” (LS 25). Tym samym domaga się zmian w tym prawie, polegających na objęciu „ekologicznych uchodźców” regulacjami chroniącymi uchodźców¹².

Dużą rolę do odegrania w dziedzinie troski o „nasz wspólny dom” (LS 13) ma, zdaniem papieża, prawo krajowe. „W obliczu możliwości nieodpowiedzial-

¹² Zob. art. 1 A Konwencji dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie 28 lipca 1951 r. (Dz. U. z 1991 r. nr 119, poz. 515), gdzie nakazuje się zastosowanie terminu „uchodźca” do osoby, która: 1) była uważana za uchodźcę stosownie do Porozumień z 12 maja 1926 r. i 30 czerwca 1928 r. lub stosownie do Konwencji z 28 października 1933 r. i 10 lutego 1938 r., Protokołu z 14 września 1939 r. lub też Konstytucji Międzynarodowej Organizacji do spraw Uchodźców, 2) w rezultacie zdarzeń, jakie nastąpiły przed 1 stycznia 1951 r., oraz na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa. Zob. także Wspólne stanowisko z 4 marca 1996 r. określone przez Radę na podstawie art. K.3 Traktatu o Unii Europejskiej w sprawie jednolitego stosowania definicji pojęcia „uchodźca” w art. 1 Konwencji genewskiej z 28 lipca 1951 r. dotyczącej statusu uchodźców (96/196/WsiSW; Dz.U.UE L z 1996 r., nr 63, poz. 2).

nego wykorzystania zdolności człowieka każde państwo posiada niezbywalne funkcje jak planowanie, koordynowanie, monitorowanie i karanie na własnym terytorium” (LS 177).

Również prawo lokalne zostało zauważone przez papieża. Ojciec Święty pisze, że prawo stanowione przez samorządy mogłoby być bardziej skuteczne, jeżeli istniałyby umowy pomiędzy sąsiadującymi grupami ludności na rzecz wspierania tej samej polityki ochrony środowiska (LS 179).

Papież nie tylko wymienia różne poziomy regulacji prawnych, ale także starając się przedstawić modelową wizję współdziałania prawa międzynarodowego i krajowego i słusznie zauważa, że z jednej strony „relacje między państwami muszą strzec suwerenności każdego z nich”, lecz z drugiej strony musi być chroniona wspólnota państw. „Także ustanowić [należy] uzgodnione procedury, by uniknąć katastrof lokalnych, które mogłyby doprowadzić do wyrządzenia szkód wszystkim” (LS 173).

1.3. Teologiczne fundamenty prawa

Należy w tym miejscu zauważyć, że każde prawo, zdaniem Kościoła, aby mogło być słusznym i godziwym prawem – *Ius dictum est quia est iustum*¹³ – musi uwzględniać pewne teologiczne prawdy. Tylko wówczas nie będzie sprzeczne z prawem Bożym¹⁴. W analizowanej encyklice papież Franciszek kilkakrotnie odwołuje się do tego teologicznego fundamentu każdego prawa. Ten fundament bowiem staje się wyznacznikiem norm szczegółowych.

Przede wszystkim papież podaje stworzenie przez Boga świata i człowieka, jako jedną z najważniejszych podstaw dla ekologicznego prawodawstwa. Stworzenie było aktem miłości Boga. „Bóg widział, że wszystko, co uczynił, było bardzo dobre” (Rdz 1,31). Gdy chodzi o stworzenie człowieka to „Biblia naucza, że każdy człowiek jest stworzony z miłości, uczyniony na Boży obraz i podobieństwo” (LS 65). Papież pisze także, że „opisy biblijne mówią nam o relacji między człowiekiem a światem” (LS 65). Wynika z nich, że po pierwsze „Bóg powierzył człowiekowi świat” (LS 5). Ta prawda staje się imperatywem dla ochrony świata. Po drugie – „samo ludzkie życie jest darem, który trzeba chronić przed różnymi formami degradacji” (LS 5). Także sam Jezus Chrystus pokazuje ludziom właściwą relację do świata przyrody. Jak pisze papież: „Jezus żył w pełnej zgodzie ze stworzeniem” (LS 98).

¹³ THOMAS AQUINAS, *Summa theologiae*, w: *Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita*, t. VIII, Romae 1895, II-II, q. 57, a.1, s. c.

¹⁴ T. GAŁKOWSKI, *Prawo naturalne fundamentem każdego prawa?*, „Annales Canonici” 7 (2011), 5–18.

Jeżeli chodzi o wcielenie Drugiej Osoby Trójcy Przenajświętszej – Syna Bożego, to fakt ten także nakazuje szacunek dla świata materii. „Dla doświadczenia chrześcijańskiego wszystkie stworzenia materialnego wszechświata odnajdują swój prawdziwy sens w Słowie Wcielonym, ponieważ Syn Boży w swojej osobie przyjął materialny wszechświat” stając się człowiekiem – pisze papież (LS 235). Dlatego też chrześcijaństwo nie odrzuca materii¹⁵. Kościół katolicki wielokrotnie bronił prawdy o dobroci stworzenia, w tym także świata materialnego (KKK¹⁶ 299). Por. św. Leon Wielki, list *Quam laudabiliter*: DS 286; I Synod w Braga: DS 455-463; Sobór Laterański IV: DS 800; Sobór Florencki: DS 1333; Sobór Watykański I: DS 3002.

2. Funkcje prawa w kontekście ekologii

Wprawdzie termin „funkcja prawa” jest wieloznaczny¹⁷, lecz można ogólnie przyjąć, że funkcja prawa to rezultat aplikacji norm prawnych w życie społeczności, dla której zostało prawo ustanowione¹⁸. Doktryna prawnicza wymienia wiele funkcji prawa, m.in., funkcję: stabilizacyjną, dynamizującą, ochronną, organizacyjną, represyjną, wychowawczą, kontrolną, dystrybucyjną, regulującą konflikty¹⁹. Niektóre z nich znalazły się w nauczaniu zawartym w encyklice.

2.1. Prawo jako regulator życia

Papież poświęca regulacyjnej funkcji prawa sporo miejsca. Franciszek wprost pisze, że prawo to „skuteczny moderator” (*moderatore effettivo è il diritto*), który ustanawia reguły dopuszczalnych zachowań w świetle dobra wspólnego. Prawo bowiem nakłada ograniczenia i czuwa nad stosowaniem norm (LS 177). W tym kontekście bardzo wymowne jest zdanie z encykliki: „Niezbędne się staje stworzenie systemu normatywnego, zawierającego nienaruszalne ograniczenia i zapewniającego ochronę ekosystemów, zanim nowe formy władzy pochodzące z paradygmatu techniczno-ekonomicznego doprowadzą do zniszczenia nie tylko

¹⁵ JOANNES PAULS PP. II, *Epistula Apostolica Orientale lumen inscripta centesimo expleto anno ab editis Litteris «Orientalium dignitas» Leonis PP. XIII* (2.05.1995), AAS 87 (1995), 745–774, tu nr 11.

¹⁶ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum 2002.

¹⁷ I. BOGUCKA, *Funkcje prawa. Analiza pojęcia*, Kraków 2000, 7 nn.

¹⁸ P. KROCZEK, *The Art of Legislation: the Principles of Lawgiving in the Church*, Kraków 2012², 43.

¹⁹ T. CHAUVIN, T. STAWECKI, W. WINCZOREK, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2011, 168–169.

polityki, ale także wolności i sprawiedliwości” (LS 53). Prawo jawi się więc wyraźnie jako konieczny regulator, który jest regulatorem systemowym, czyli złożonym z różnych elementów powiązanych ze sobą. Niekiedy te elementy mogą być także zhierarchizowane między sobą. Mogą mieć one także różne pochodzenie: egzogeniczne albo endogeniczne, co w kontekście dostrzegania przez papieża zjawiska przenikania się prawa międzynarodowego i krajowego, o którym była mowa wcześniej, ma duże znaczenie.

Można dodać, że o regulacyjnej funkcji prawa papież wspomina przy zauważaniu konkretnych problemów ekologicznych i ekonomicznych. Do tych pierwszych nawiązuje, przykładowo, gdy wspomina o warstwach wodonośnych. Papież twierdzi, że brak regulacji prawnych powoduje, iż zanieczyszczenia, jakie powodują działania wydobywcze, rolnicze i przemysłowe, nie są poddane żadnej kontroli (LS 29). A o tych drugich, wspomina, gdy także w kontekście kryzysu finansowego w latach 2007–2008. Franciszek wspomina, że był okazją do rozwijania nowej, bardziej wrażliwej na zasady etyczne ekonomii oraz nowych regulacji spekulacyjnej działalności finansowej i wirtualnego bogactwa (LS 189). W tych dwóch ostatnich przykładach kontrola dokonywana przez kompetentne organy państwowe lub inne jest pochodną pierwotnych regulacji prawnych.

2.2. Prawo jako ochrona

Funkcja ochronna prawa znalazła się w kilku numerach encykliki. Występuje ona w dwóch kontekstach. Pierwszy kontekst, w jakim pojawia się ta funkcja, to ochrona życia ludzkiego. Papież pisze, że prawo dotyczące ekologii ma chronić ludzkie życie. Człowiek w optyce nauczania Kościoła jest stworzeniem, które ma prawo do życia (LS 43). Drugi kontekst, w jakim występuje przedmiotowa funkcja prawa, to ochrona prawna własności. Papież podaje przykład tego prawa – każdy rolnik ma naturalne prawo do posiadania ziemi, dzięki czemu zapewni sobie i rodzinie warunki do egzystencji (LS 94).

Te naturalne prawa muszą być chronione przez prawo stanowione. Tylko w ten sposób każde prawo należne człowiekowi z natury, jest zagwarantowane tak, aby jego realizacja „nie była iluzoryczna, ale realna” (LS 94). Trzeba zauważyć, że choć papież nie odwołuje się w tym kontekście wprost do prawa międzynarodowego, to jest ono *implicite* obecne w jego nauczaniu. Prawo do życia i własności jest stwierdzone przecież przez Powszechną Deklarację Praw Człowieka²⁰ i zagwarantowane przez liczne akty prawa międzynarodowego ta-

²⁰ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217A/III z 10 grudnia 1948 r., w: *Wybór dokumentów prawa*

kie jak Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 r.²¹, czy Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 19 grudnia 1966 r.

2.3. Prawo jako wychowawca

Prawo może mieć, zdaniem niektórych przedstawicieli nauki prawa, także funkcję wychowawczą. Papież zauważa, że „struktura polityczna i instytucjonalna”, a domyślnie także prawo stanowione przez państwo, istnieje nie tylko po to, by zakazywać złych praktyk, ale również po to, aby „zachęcić do dobrych [praktyk]” i aby „pobudzać kreatywność w poszukiwaniu nowych dróg na rzecz ułatwienia inicjatyw osobistych i zbiorowych” (LS 177). Element prawny w wychowaniu „do przymierza między ludzkością a środowiskiem” nie jest jednak najważniejszy. „Prawa i przepisy nie wystarczą na dłuższą metę, aby ograniczyć złe zachowanie, nawet jeśli istnieje skuteczna kontrola. Jeśli norma prawa ma wywołać znaczące i trwałe skutki, trzeba, aby większość członków społeczeństwa ją zaakceptowała, wychodząc z właściwych motywacji, i podjęła osobistą przemianę. Dar z siebie w działalności ekologicznej staje się możliwy jedynie poprzez doskonalenie się w cnotach” (LS 211).

Oczywiście, istnieją także inne obszary edukacyjne: szkoła, rodzina, media, katecheza (LS 213). Jednakże wszystko powinno być, zdaniem papieża włączone do pobudzenia „obywatelskiego zaangażowania ekologicznego” i tym samym podjęcia „wyzwania edukacyjnego” (LS 209–211).

międzynarodowego dotyczących praw człowieka, red. M. ZUBIK, Warszawa 2008, 11–16. Deklaracja nie jest aktem prawa międzynarodowego, a jedynie wyznacza standardy prawu międzynarodowemu; zob. R. KUŹNIAR, *Prawa człowieka: prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004, 66–67 – art. 3 „Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby”; art. 17 ust. 1 „Każdy człowiek, zarówno sam, jak i wspólnie z innymi, ma prawo do posiadania własności”, ust. 2. „Nie wolno nikogo samowolnie pozbawiać jego własności”.

²¹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284) – art. 2 ust 1: „Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę”; Protokół nr 1, art. 1 „Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego”. Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167) – art. 6 ust 1: „Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia”.

3. Krytyka prawa

Papież dokonuje ewaluacji wymienionych wyżej funkcji prawa: regulacyjnej, ochronnej i wychowawczej w kontekście ekologii. W jego ocenie prawo jawi się jako czynnik konieczny do rozwiązania problemów ekologii, co było wykazane powyżej, lecz jednocześnie jest to taki czynnik, którego nie można przeceniać, a tym bardziej nie można go absolutyzować.

3.1. Niewystarczalność prawa jako regulatora

Papież Franciszek dostrzega niewystarczalność prawa jako regulatora ludzkich zachowań i przestrzega, że „nie możemy myśleć, że programy polityczne lub moc prawa wystarczą, aby zapobiec zachowaniom szkodzącym środowisku, ponieważ, gdy deprawuje się kultura i nie uznaje się już żadnej prawdy obiektywnej lub powszechnie obowiązujących zasad, przepisy prawne będą rozumiane jedynie jako narzucone arbitralnie i jako przeszkody, których trzeba uniknąć” (LS 123). „Ustawy – pisze dalej papież – mogą być redagowane w poprawnej formie, ale często pozostają martwą literą. Czy można więc mieć nadzieję, że ustawodawstwo i normatywy związane ze środowiskiem będą naprawdę skuteczne? Wiemy na przykład, że kraje, które mają jasne ustawodawstwo dotyczące ochrony lasów, są nadal niemymi świadkami częstego pogwałcania prawa” (LS 142).

Jak widać, samo prawo w formie ustawy nie wystarczy. To za mało, aby obronić środowisko. W tym kontekście papież snuje rozważania o konieczności recepcji prawa przez wspólnotę. Zagadnienie recepcji prawa, rozumianego tu jako ustawa endogenicznego pochodzenia, jest tematem często poruszonym przez naukę prawa szczególnie w kontekście efektywności norm. Papież pisze: „Jeśli norma prawa ma wywołać znaczące i trwałe skutki, trzeba aby większość członków społeczeństwa ją zaakceptowała, wychodząc z właściwych motywacji i podjęła osobistą przemianę” (LS 211)²². Akceptując bowiem ustawę, członkowie społeczności rządzonej danym prawem pokazują, że zgadzają się wewnętrznie na zawarte w niej normy, ale także, że akceptują wartości, które chroni lub broni ustawodawca. Wówczas cele ustawodawcy stają się celami adresatów norm.

Poza brakiem przyjęcia jako własne prawo bywa nieskuteczne wówczas, gdy nie może ono poprawnie wypełniać swoich funkcji w społeczeństwie wskutek korupcji. Papież pisze, że „Czasami prawo na skutek korupcji okazuje się nieudolne” (LS 179). Wydaje się, że papieżowi chodzi o prawo jako takie, czy też

²² Zob. szeroko o tym P. KROCZEK, *The Art of Legislation*, 215–231.

o system prawny – użyte w wersji oryginalnej słowo *il diritto* może to właśnie znaczyć. Zepsucie tak rozumianego prawa może mieć swoje źródło w zepsuciu poszczególnych aktów normatywny – przykładowo ustaw. Rzeczywiście mogą one ulegać przedmiotowemu zjawisku przynajmniej na dwóch poziomach. Po pierwsze na poziomie stanowienia, w sytuacji, w której antyekologiczne lobby forsują takie przepisy, które godzą w ich cel. Po drugie, korupcją może być także odstępianie od prawidłowego stosowania ustaw przez organy władzy publicznej.

Widząc niewystarczalność prawa do rozwiązania problemów ekologicznych, papież zaleca, aby nie ograniczać się jedynie do rozważania, czy prawo na coś pozwala, czy nie (LS 183). Chodzi więc o wyjście poza sytuację określaną w prawodawstwie jako *right and duty situation* i o osobiste zaangażowanie na rzecz poprawy środowiska naturalnego wypływające ze świadomości ekologicznej, które niekoniecznie musi pochodzić z prawa narzuconego przez władzę publiczną.

3.2. Niedopuszczalna absolutyzacja prawa własności

Papież krytykuje także absolutyzację prawa, szczególnie prawa własności. Pisze on, odwołując się do tradycyjnej nauki chrześcijańskiej dotyczącej prawa własności, że istnieje zasada podporządkowania własności prywatnej powszechnemu przeznaczeniu dóbr. Wszelkie formy własności prywatnej mają bowiem społeczną funkcję. W konsekwencji nie dopuszczalne jest nadmierne wywyższanie tego prawa i traktowanie prawa własności jako nienaruszalnego (LS 93). Papież, cytując Księgę kapłańską (Kpł 25,23), stwierdza: „Bóg odrzuca wszelkie roszczenia do własności absolutnej”. Ostatecznie bowiem „do Pana należy ziemia” (por. Ps 24,1).

3.3. Nadużywanie prawa

Jednocześnie papież krytykuje nadużywanie prawa. Przykładowo krytykuje on „prawo do konsumpcji w takiej proporcji, której nie sposób byłoby upowszechnić, bo planeta nie byłaby nawet w stanie pomieścić odpadów takiej konsumpcji” (LS 50). Papież wzywa także do porzucenia tendencji do narzucania rzeczywistości swoich, czyli ludzkich praw i własnych interesów, bez liczenia się z konsekwencjami. Umiarkowanie to zdaniem papieża najlepszy ze sposobów postawienia człowieka na właściwym mu miejscu, czyli miejscu, jakie przewidział dla człowieka Bóg Ojciec (LS 75).

Nadużyciem pozycji i prawa jest także zdaniem papieża to, że silniejsze i bardziej wpływowe jednostki narzucają swoje prawa osobom słabszym bez liczenia się z nimi. Powinno być inaczej także w kontekście ekologicznego ustawodawstwa. Każdy projekt ekologiczny powinien włączać perspektywę społeczną, uwzględniającą prawa podstawowe osób najbardziej społecznie upośledzonych, czyli kierować się jest „złotą regułą zachowań społecznych (LS 93).

Podsumowanie

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że encyklika *Laudato si'* zawiera liczne elementy związane z prawem przedstawione ze znanstwem prawnych aspektów ekologii. Widać także w podejściu papieża do prawa i jego funkcji duży realizm. Aczkolwiek zastanawia to, że w żaden sposób papież nie odniósł się do prawa kanonicznego, które przecież także mogłoby regulować sprawy ekologiczne w obrębie Kościoła, szczególnie na poziomie partykularnym.

Analiza krytyki prawa dokonana przez papieża doprowadza do wniosku, że papież nie jest nastawiony antyjurydycznie, jakby się mogło wydawać, lecz pragmatycznie patrzy on na rzeczywistość. Nie można papieżowi Franciszkowi w żaden sposób zarzucić administracyjnego idealizmu, polegającego na naiwnej wierze w to, że każda ustawa kształtuje skutecznie rzeczywistość zgodnie z *mens legislatoris*.

Na sam koniec warto przytoczyć bardzo trafne stwierdzenie, iż „W wielu kwestiach szczegółowych Kościoł nie ma podstaw, by proponować definitywne rozwiązania, i rozumie, że powinien słuchać i promować uczciwą debatę wśród naukowców, szanując różnorodność opinii” (LS 61). Dlatego też w zasadzie wszystkie przedstawione w encyklice sugestie lub postulaty o charakterze normatywnym nie są szczegółowe.

Bibliografia

- BANASZAK B., *Prawa człowieka a ochrona środowiska*, w: *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony środowiska*, red. i wstęp E.J. PAŁYGA. Warszawa 1992, 89–92.
- BENEDICT PP. XVI, *Iter apostolicum in Germaniam: ad Berolinensem foederatum coetum oratorum*, (Berlin, 22.09.2011), AAS 103 (2011), 663–669; tekst polski: OsRomPol (2011) nr 10–11, 40–43.
- BOGUCKA I., *Funkcje prawa. Analiza pojęcia*, Kraków 2000.

- CHAUVIN T., STAWECKI T., WINCZOREK W., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2011.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 75 (1983), cz. 2, 1–318; tekst łacińsko-polski, Poznań 1984.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/75/UE z 24 listopada 2010 r. w sprawie emisji przemysłowych (zintegrowane zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrola – wersja przekształcona; Dz.Urz.U.E.L nr 334, str. 17).
- FRANCISZEK, Encyklika *Laudato si'*, http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_encyclica-laudato-si.html#_ftn165 (2.09.2015).
- GALKOWSKI T., *Prawo naturalne fundamentem każdego prawa?*, „Annales Canonici” 7 (2011), 5–18.
- GÓRBIEL A., *Prawnomiędzynarodowe aspekty ochrony środowiska*, w: *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony środowiska*, red. i wstęp E.J. PALYGA. Warszawa 1992.
- JOANNES PAULS PP. II, *Epistula Apostolica Orientale lumen inscripta centesimo expleto anno ab editis Litteris «Orientalium dignitas» Leonis PP. XIII, 2 maja 1995*, AAS 87 (1995), 745–774.
- JOANNES PAULUS PP. II, *Litterae apostolicae Redemptor hominis Iesus Christus est centrum universi et historiae, 4 marca 1979*, AAS 71 (1979), 257–324; tekst polski: *Nauczanie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Komputerowy zbiór dokumentów papieskich, CD-ROM, Wydawnictwo M, wersja 1 z 1999 r.
- KARSKI L., *Znaczenie prawa ochrony środowiska*, „Studia Ecologiae et Bioehicae UKSW” 9 (2011) nr 1, 85–97.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum 2002.
- Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem (Dz.U. 1991 nr 27, poz. 112 z późn. zm.).
- Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego, sporządzona w Ramsarze 2 lutego 1971 r. (Dz.U. z 1978 r. nr 7, poz. 24).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284).
- Konwencja z 17 marca 1992 r. o ochronie i użytkowaniu cieków transgranicznych i jezior międzynarodowych (Dz.U. z 2003 r. nr 78, poz. 702).
- KROCZEK P., *The Art of Legislation: the Principles of Lawgiving in the Church*, Kraków 2012².

- KUŹNIAR R., *Prawa człowieka: prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004.
- LIPIŃSKI A., *Prawne podstawy ochrony środowiska*, Kraków 2007.
- MICHAŁOWSKI S., *Europejskie bezpieczeństwo a współpraca ekologiczna*, w: *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony środowiska*, E.J. PAŁYGA (RED.), Warszawa 1992, 87–88.
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167).
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217A/III z 10 grudnia 1948 r., w: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, M. Zubik (red.), Warszawa 2008, 11–16.
- Prawa człowieka w państwie ekologicznym*, R. SOBAŃSKI (red.), Warszawa 1998.
- PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK A., *Ochrona przyrody: studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004.
- Ramowa Konwencja z 9 maja 1992 r. Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (Dz.U. z 1996 r. nr 53, poz. 238).
- ROTKO J., *Prawo ochrony środowiska w orzecznictwie sądów administracyjnych*, „Homines Hominibus” 7 (2011), 33–40.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 (Dz.Urz.U.E.L nr 189, str. 1).
- SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Constitutio pastoralis Gaudium et spes de Ecclesia in mundo huius temporis*, 7 grudnia 1965 r., AAS 58 (1966), 1025–1115; tekst polski: *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1968, 537–620.
- THOMAS AQUINAS, *Summa theologiae*, w: *Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita*, t. VIII, Romae 1895.
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2013 r. poz. 627 z późn. zm.).
- Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2013 r. poz. 1232 z późn. zm.).